

***Anne Orford: Reading Humanitarian Intervention,
Human Rights and the Use of Force in International Law.***

1st ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, 243 stran, ISBN 0-521-80464-7 (signatura knihovny ÚMV 50 298).

Na téma humanitární intervence bylo v posledních letech napsáno a řečeno tolik, že je dost těžké – zvláště v rámci teorie mezinárodních vztahů a doktríny mezinárodního práva – vnést do diskuze nový úhel pohledu. Autorce recenzované publikace *Reading Humanitarian Intervention, Human Rights and the Use of Force in International Law*, australské profesorce mezinárodního práva Anne Orfordové, se něco takového přesto bezesporu podařilo. Její dílo nabízí zajímavé a inovativní nazírání problematiky humanitárně odůvodňovaného použití síly v mezinárodních vztazích, které kombinuje prvky právní vědy, politikologie, sociologie a psychologie a ideově se opírá o pozice feminismu, postmodernismu, neomarxistické kritické teorie a teorie postkolonialismu. Orfordová se na rozdíl od většiny současných autorů nezabývá hodnocením legality a legitimacy jednotlivých zásahů, ale soustřeďuje se na diskurz, který provází a charakterizuje diskuzi o humanitární intervenci. *Reading Humanitarian Intervention* tak představuje „text o textech“, jenž by měl čtenáře především inspirovat k zamyšlení nad tím, co se skrývá mezi řádky, respektive v pozadí prointervenečních knih, deklamací a proslovů.

Diskurz humanitární intervence čerpá podle názoru Orfordové z „příběhu, v němž obrazy těl masakrovaných žen, dětí a mužů slouží jako »povolání do zbraně« (call to arms)“ (Orford, 2003, s. 218). Každá skupina aktérů zastává v tomto příběhu své předem jasné určené místo. Vedoucí představitelé státu, proti němuž směřuje vojenský zásah, jsou prezentováni jako nezodpovědní, brutální a zkorumpovaní narušitelé zavedeného světového pořádku, kteří sledují pouze své egoistické, lokální zájmy. Obyvatelstvo cílového státu sehrává úlohu pasivní masy, která sama není schopna jakéhokoli aktu odporu, trpně snáší útlak elit a očekává záchranu ze strany mezinárodního společenství (rozuměj Západu). To v příběhu vystupuje jako aktivní nositel pozitivních univerzalistických idejí, „rytíř v bílé zbroji“ (Orford, 2003, s. 165), jenž z čirého altruismu přináší nevzdělaným a neznalým národům nevyspělého (rozuměj třetího) světa osvobození a osvětu. Konečně občané západních zemí jsou dosazeni do rolí diváků, kteří se pod vlivem obrazů prezentovaných sdělovacími prostředky, pocitu společného lidství a hrůzy z vlastní bezmoci mění v zapálené podporovatele ozbrojených akcí mezinárodního společenství.

Diskurz humanitární intervence je tedy – jak tvrdí Orfordová – založen na neustálém znovuvytváření a znovupotvrzování stereotypních schémat, v nichž se střetávají dva světy, záměrně předváděné jako zcela odlišné a neztotožnitelné. První (cílové státy) je světem partikulární a rozdělení, v němž převažuje pasivní, ženský či dětský princip a který sám o sobě není schopen vývoje a pokroku. Druhý (zasahující státy, respektive tzv. mezinárodní společenství) je naopak světem univerzálna a jednoty, jemuž dominuje aktivní, mužský či dospělý princip a který má morální i právní povinnost šířit vyšší civilizační hodnoty. Tento diskurz, který politické komunity uměle rozlišuje na „zralé“ či svobodné a „nezralé“ či nesvobodné (včetně tzv. *rogue states*), má podle autorčina názoru takovou moc, že pod jeho vlivem „brutalita a vykořisťování vypadají jako legitimní a užitečné“ (Orford, 2003, s. 53).

Jde o pokračování stejného modelu, jenž se uplatňoval již v době kolonialismu. I tehdy existovala specifická, o mezinárodní právo opřená imperiální kultura (*imperial culture*), která spočívala na přesvědčení o civilizační misi Západu a na představě, že „určitá území a národy dominanci potřebují, a dokonce si ji přejí“ (Orford, 2003, s. 54). Pád kolonialismu neznamenal konec této kultury, ale pouze její transformaci, která se odrazila rovněž v mezinárodněprávních textech. Namísto Západu či křesťanstva se začalo mluvit a psát

o mezinárodním společenství, namísto šíření civilizace nastoupilo usilování o zajištění práva na sebeurčení, o obhajobu demokracie a o ochranu lidských práv. Všechny tyto termíny přitom podle názoru Orfordové fungují pouze jako rétorická klišé, která nemají v kontextu humanitární intervence reálný význam.

Právo na sebeurčení (*self-determination*) není garantováno všem autonomním jednotkám (*autonomous self*), neboť okruh „selfs“ je *a priori* omezen kritérii, zavedenými imperialistickými státy. Navíc toto právo nenabízí volnou příležitost rozhodovat o formě vyjádření vlastní identity (*determination*); svobodnou volbu nahrazuje nutnost přijmout jediné dovolené společenské uspořádání, liberální kapitalismus. V případě, kdyby takový model neodpovídal preferencím místní komunity, ustupuje – jak autorka dokumentuje na příkladu Východního Timoru – právo na sebeurčení do pozadí a plně převáží zájmy světového imperialismu. Jako fiktivní se v intervenčním a postintervenčním prostředí jeví i demokracie, která se opět – jak ukazuje případ Bosny a Hercegoviny – může prosadit pouze v té míře, v jaké se nekříží s plány tzv. mezinárodního společenství a se zájmy cizích investorů, jež při jakékoli kolizi triumfují. Stejně závěry platí také pro lidská práva, která v období po skončení studené války ztrácejí svůj revoluční potenciál a mění se v nástroj obhajoby mezistátního násilí. Celý diskurz humanitární intervence tak v konečném důsledku slouží jen k podpoře „zvláštního typu státocentrického, kapitalistického a militaristického světového pořádku“ (Orford, 2003, s. 27) a k udržení „nespravedlivého a vykořisťovatelského statu quo“ (Orford, 2003, s. 11).

Největší nebezpečí prointervenční literatury spatřuje Orfordová v tom, že „uzavírá řadu významných diskuzí“ (Orford, 2003, s. 120) a že zastírá mnoho důležitých skutečností. K nim se na prvním místě řadí reálné zájmy a cíle, které humanitárně odůvodňované vojenské akce sledují. Dominantní texty za ně obvykle označují osvobození místního obyvatelstva a zajištění ochrany lidských práv, přičemž zásahy bývají vykreslovány značně černobíle jako boj dobra proti zlu, pořádku proti anarchii, altruismu proti egoismu, univerzálního proti lokálnímu. V tomto vyprávění (*narrative*), v němž zasahující vojska vystupují jako jednoznačně pozitivní hrdinové, není místo pro pochybnosti o nezištnosti celé koncepce ani pro kritiku zvolených způsobů a prostředků vedení války (jež koneckonců není válkou). Mezinárodní síly přece využívají pouze superpřesných zbraní (*smart weapons*), které musejí vždy zasáhnout cíl, a při jejich akcích neumírají lidé, pouze dochází k vedlejším ztrátám (*collateral damages*). Orfordová takový přístup striktně odmítá a tvrdí, že intervence primárně nesledují zájmy místních obyvatel, ale ekonomické ovládnutí a následné vykořisťování cílových zemí. Vojenské akce mezinárodního společenství napomáhají především tomuto společenství samotnému a slouží k prosazování zájmů světového imperialismu (reprezentovaného např. Mezinárodním měnovým fondem nebo Světovou bankou), který jejich prostřednictvím získává kontrolu nad novými územími.

Kromě toho stávající diskurz zakrývá pozadí krizových situací, protože jejich příčiny mylně hledá pouze ve sféře partikulárního či lokálního, které automaticky spojuje s iracionalitou a se sebestředností. Nestabilita a násilí přitom podle autorčina názoru přicházejí mnohdy spíše ze sféry univerzálního a globálního. Např. v bývalé Jugoslávii přispěla k rozpoutání občanské války ekonomická liberalizace, kterou v 80. letech pod tlakem mezinárodních finančních institucí zahájila federální vláda. Ve Rwandě došlo ke genocidě z velké části pod vlivem koloniálního dědictví (zvyhodňování Tutsiů, vytvoření infrastruktury) a působení různých prorozvojových organizací, které vedlo k umělé sociální stratifikaci rwandské společnosti. Krize na Východním Timoru zase odrážela dlouhodobý nezájem vlivných států o osud dané oblasti a jejich implicitní či explicitní schvalování indonéské okupace této země v letech 1975–1999. Orfordová zdůrazňuje, že přehlížení a popírání podílu, který na vzniku konfliktů nese mezinárodní společenství, a neochota přehodnotit základní zásady současného mezinárodního řádu (např. zásadu volného trhu) v konečném důsledku zcela znemožňují účinné řešení problémů a odsuzují svět k neustálému opakování stejných omylů a k vytváření nových ohnisek napětí a krizí.

Další skutečnost, kterou prointervenci diskurz zastírá, představuje strach z jinakosti (*otherness*). Autorka zdůrazňuje, že volání po ozbrojeném zásahu v zemích tzv. třetího světa je mezi obyvateli vyspělých států z velké části, byť mnohdy podvědomě, motivováno obavami z hromadného přílivu uprchlíků. Ti by totiž do našeho známého a bezpečného prostředí mohli přinést bezprostřední svědectví o lidské bídě a utrpení, které většinou známe pouze ze stránek novin a z televizních obrazovek, a tak narušit hranice, které kolem sebe naše politická komunita staví. Ozbrojená intervence představuje za těchto okolností „rozumný kompromis“, jenž uspokojuje naši potřebu pomoci „ohroženým cizincům... s nimiž se navzdory všemu cítíme spřízněni“ (Orford, 2003, s. 210), a současně zajišťuje, že „jinakost, již tito zvláštní cizinci reprezentují, zůstane zadržena na svém místě (*kept in its place*)“ (Orford, 2003, s. 211). Orfordová opět takové pojetí kritizuje a snaží se s využitím tezí některých postmoderních autorů (Agamben, Douzinas aj.) čtenáře přesvědčit o tom, že „cizinec již stejně tvoří součást naší vlastní identity“ (Orford, 2003, s. 210).

V knize se opakovaně objevuje tvrzení o tom, že ústředním nositelem a strážcem prointervenci diskurzu je mezinárodní právo. To v sobě údajně nese svou imperiální minulost a stále tvoří jen jednu z forem vyjádření mocenských vztahů. Moc je ovšem v této souvislosti nutné chápat nikoli objektivně, tj. jakožto komoditu nebo věc vlastněnou zvláště vlivnými jednotkami typu států, ale subjektivně, tj. coby interpersonální záležitost, formovanou a udržovanou ve vzájemných vztazích mezi lidmi. Právní texty ve společnosti neplní a ani nemohou plnit neutrální, čistě technickou funkci; jejich interpretace a aplikace totiž vždy zahrnují „akt reprodukce či vytváření moci“ (Orford, 2003, s. 78). Autorka volá po uvědomění si této skutečnosti a po přijetí nového způsobu čtení mezinárodního práva, které by do středu zájmu postavilo „konstitutivní roli práva v občanské společnosti, proměnlivost moci v rámci kultury a potenciál politiky mimo tradiční diskurz veřejné autority“ (Kennedy, D.: *The International Style in Postwar Law and Policy. Utah Law Review, No. 1 /1994/*, s. 10, cit. dle Orford, 2003, s. 73).

Otevřenost a nekonvenčnost, s jakou Orfordová kritizuje zažitě stereotypy a dekonstruuje všeobecně přijímané mýty (o humanitární intervenci, o mezinárodním právu, o mezinárodním společenství apod.), nepochybně představují největší přínos recenzované publikace. Čtenáři se zde nabízí *alternativní vidění mnoha událostí posledních let*, v němž se ozbrojené zásahy realizované ve jménu lidských práv transformují v imperialistická tažení za dosažením vlastních ekonomických zájmů a „rytíři v bílé zbroji“ se mění v obyčejné námezdní žoldnéře. Kniha navíc velmi podrobně popisuje mechanismus (založený na prointervenci diskurzu a na jeho psychologických a společenských účincích), s jehož pomocí se daří alternativní vidění reality zakrýt a světovou veřejnost přesvědčit o správnosti účelového, imperialistického nazírání mezinárodního dění, které je označováno za jediné možné a nepochybnitelné. Obraz, jež ve svém díle Orfordová předkládá a který mnohdy připomíná orwellovský svět přetvářky a manipulace, působí až děsivě, a to tím spíše, že jej nelze zcela jednoduše odmítnout jako mylný. Většina tezí a argumentů je totiž dobře teoreticky podložena a dokumentována na řadě konkrétních případů (především z prostředí Bosny a Hercegoviny, Rwandy a Východního Timoru), a proto – alespoň při prvním přečtení – vyznívá kniha poměrně přesvědčivě.

Druhé přečtení již nicméně dovoluje odhalit v textu některé nedostatky, které hodnověrnost a údernost jeho závěrů oslabují. Za prvé, autorka se zaměřuje na diskurz humanitární intervence, přitom však zcela stranou pozornosti ponechává podstatnou část nejvýznamnějších spisů, vydaných v posledních letech na toto téma.¹ Vyhýbá se rovněž jakékoli analýze mezinárodněprávních dokumentů (na nichž by přitom mohla mj. v praxi vyzkoušet navrhovaný nový způsob čtení mezinárodního práva), což je za situace, kdy tento normativní systém označuje za nositele a strážce prointervenci diskurzu, přinejmenším nešťastné. Přehled použité literatury potom ukazuje, že Orfordová vlastně čerpá především z autorů, kteří náležejí ke stejným myšlenkovým směrům, k jakým se hlásí ona (feminismus, postmodernismus, neomarxistická kritická teorie, teorie postkolonialismu). Předsta-

vitele jiných proudů buď zcela opomíjí, nebo si z jejich děl selektivně vybírá úseky, potvrzující její teze.

Za druhé, kniha mluví o jednotném a všeobecně akceptovaném prointervenčním diskurzu, a tím vzbuzuje dojem, že v mezinárodním společenství (a v mezinárodním právu) existuje základní konsenzus, týkající se legality a legitimacy humanitární intervence. Dané otázky přitom ve skutečnosti patří k dlouhodobě nejspornějším, jaké mezinárodněprávní doktrína a teorie mezinárodních vztahů řeší, a nabízí se na ně celá řada nejrůznějších odpovědí. Např. po právní stránce označují humanitárně odůvodňované ozbrojené zásahy někteří autoři za zcela zakázané, jiní je hodnotí jako jednoznačně dovolené a konečně další se pokoušejí stanovit pevná pravidla, která by umožnila akce rozdělit na legální a nelegální. Autorka tuto názorovou pluralitu sama na několika místech připouští (srov. Orford, 2003, s. 40–56), upírá jí ovšem jakoukoli důležitost s odůvodněním, že „ústředním prvkem všech těchto pohledů... je přístup k mezinárodnímu právu, který zahrnuje opomenutí jeho imperiální historie“ (Orford, 2003, s. 45). Uvedený postoj se jeví jako nadměrně zjednodušující a dost nespravedlivý, a to zvláště ve vztahu k některým nedávno vypracovaným návrhům kritérií dovolenosti humanitární intervence.² Ty vycházejí z tradiční doktríny spravedlivé války a při posuzování legality berou v úvahu i takové faktory, jako jsou motivace aktérů, míra dosažení sledovaných cílů nebo volba způsobů a prostředků realizace akce (k těmto návrhům se ovšem kniha vůbec nevyjadřuje).

Za třetí, autorka se mnohdy dopouští *příliš odvážných zobecňování* a ze souboru dílčích poznatků vyvozuje závěry, které nepůsobí zcela podloženě. Např. skutečnost, že vyspělé státy neintervenují v zemích tzv. třetího světa vždy jen z čirého altruismu, ale mnohdy přitom sledují také své vlastní zájmy, ještě neznamená, že k nezainteresovaným vojenským zásahům motivovaným čistě humanitárně nemůže docházet. A stejně tak to neznamená, že intervenci za všech okolností jednájí pouze egoisticky a že ochrana lidských práv pro ně zůstává pouhým rétorickým klišé. Orfordová si bohužel vůbec neklade otázku, zda se v posledních desetiletích společně s „vnějším“ politickým diskurzem (a třeba i pod jeho vlivem) postupně netransformovala či netransformuje rovněž „vnitřní“ politická kultura mezinárodního společenství. Její pohled na dějiny má výrazně statický charakter, *a priori* vylučuje možnost jakéhokoli vývoje a svět odsuzuje jen k neustálé reprodukci identických schémat a k opakování totožných omylů.

Konečně za čtvrté, Orfordová radikálně odmítá současný způsob úpravy mezinárodních vztahů, sama ovšem – což je ostatně pro postmoderní autory typické – *nepředkládá absolutně žádný alternativní scénář*. Její výzvy k vybudování „*politického tělesa, založeného na uznání odlišnosti a na přání zaručit práva druhým*“ (Orford, 2003, s. 219), a k prosazení „*internacionalismu nevycházejícího ze strachu z jinakosti, ale z pokusu vytvořit nové formy univerzalizmu*“ (Orford, 2003, s. 219) vyznívají příliš abstraktně a stěží poskytují návod jak se zachovat v případech vážných humanitárních krizí typu genocidy ve Rwandě nebo etnických čistek v Bosně a Hercegovině. Autorčina síla spočívá ve schopnosti podrývat a zpochybňovat staré a mnohdy jistě až příliš ortodoxně pojímané pravdy a jistoty; její slabost naopak v nepřipravenosti nabídnout za ně jakékoli, byť třeba jen omezené a dílčí pravdy a jistoty nové. Z tohoto hlediska se recenzovaná publikace jeví především jako zajímavý teoretický příspěvek do diskuze o humanitární intervenci, který nepochybně zaujme akademické kruhy a intelektuální vrstvy, sotva ale lze očekávat, že by měl výraznější vliv na praxi humanitární intervence a na přístup světové veřejnosti k ní.

Veronika Bílková

¹ Např. Murphy, S. D.: *Humanitarian Intervention, The United Nations in an Evolving World Order*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1996. Abiew, F. K.: *The Evolution of the Doctrine and Practice of Humanitarian Intervention*. Kluwer Law International, 1999. Wheeler, N. J.: *Saving Strangers. Humanitarian Intervention in International Society*. Oxford: Oxford University Press, 2000.

- ² Srov. DUPI, *Humanitarian Intervention, Legal and Political Aspects*. Copenhagen: DUPI, 1999. *Humanitarian Intervention*. The Hague: Advisory Council on International Affairs, Advisory Committee on Issues of Public International Law, 2000. *The Responsibility to Protect, Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty*. Ottawa: The International Development Research Center, 2001. Recenze poslední z uvedených publikací od V. Bílkové byla publikována v *Mezinárodních vztazích*, ročník 38 (2003), číslo 3, s. 98–102.